

Швидка Олена Михайлівна
викладач Аграрного коледжу управління і права
Полтавської державної аграрної академії, ashvidka@ukr.net

РОЗВИТОК ПРАВОВОЇ ДУМКИ ТА ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО ФОРМУВАННЯ КОРПУСУ СУДДІВ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ В ПЕРІОД XVII – XX СТОЛІТТЯ

Актуальність теми дослідження визначається послідовною реалізацією в Україні курсу демократичних реформ, які вимагають оновлення всіх гілок влади, формування нового кадрового корпусу суддів та працівників апарату суду.

У цих умовах необхідний глибокий аналіз нових кадрових процесів і відносин, підвищення наукової обґрунтованості роботи з персоналом, вибір ефективних кадрових технологій, розробки та використання дієвих механізмів формування та реалізації державної кадрової політики в судових органах.

З питань, в тій чи іншій мірі пов'язаних зі статусом судді, за останні роки опубліковано цілий ряд помітних і ґрунтовних робіт, разом з тим рівень наукового забезпечення даної проблематики залишається недостатнім. Так, не в повній мірі досліджено процедурні аспекти призначення, обрання та звільнення суддів, не в усіх аспектах розкрито сутність правових вимог та обмежень, що адресуються як кандидату на посаду судді, так і судді. Відсутність комплексних наукових напрацювань в даній сфері спричиняє чисельні ускладнення на практиці та в процесі законотворення.

Основу дослідження склали роботи в галузі судоустрою та судочинства, зокрема, Р. Куйбіди, І.Є.Марочкіна, С.М.Мельника, Л.М. Москвич, В.В. Молдован, Н.В. Сібільової, О.В. Тюріної, Н.С. Юзікової, П.Ф. Щербини та ін.

Інститут кандидата на посаду судді існує вже в розвинутому вигляді у більшості країн світу. У цих країнах сформульовані вимоги до кандидатів на посади суддів, нормативно закріплено процедуру оцінки знань, навичок, умінь, ділових та моральних властивостей кандидата, обов'язково передбачається навчання кандидатів па посади суддів у спеціальному учбовому закладі та стажування в суді. Тільки після цього порушується питання про можливість обрання конкретної особи на посаду судді.

В Україні інститут кандидата на посаду судді набував розвитку відповідно до історичних етапів становлення суспільства та політичного ладу держави.

У часи перебування України у складі Росії (1654-1917 рр.) залежно від способу вступу на службу судді поділялися на два види: ті, що призначалися (монархом за поданням Сенату; безпосередньо Сенатом;

губернським правлінням), й ті, що обиралися певною верствою населення (дворянами, купцями і міщанами, селянами) [6, с.52].

Судді, які обиралися, не були підзвітні виборцям. їх затверджував губернатор, якому вони і звітували [2, с. 148, 149]. Більшість членів повітового суду, а в магістраті часто й увесь склад, не мали ані найменшого уявлення про засади судочинства, теорію доказів. «Такий суддя, - писав А.Ф. Коні, - є дуже сумне явище, тому що свавілля під личиною правосуддя має особливо відразливі риси, і шкода судового насильства є гіршою за будь-яку адміністративну шкоду» [3, с. 6]. Судді зараховувалися на державну (військову) службу, наділялися чинами та нагородами, підлягали відповідальності нарівні з іншими посадовцями. Відставний прапорщик цілком ймовірно міг бути кандидатом у члени повітового суду, а відставний полковник — кандидатом у члени судової палати.

Якісно нову правову основу інституту кандидатів на суддівські посади заклали прийняті 20 листопада 1864 р. Судові статuti. їх укладачі справедливо вважали, що задовільне справляння правосуддя залежить більше від гідності суддів, ніж від досконалості законів. І саме інститут кандидатів на судові посади повинен був стати «розсадником судових діячів, зерном нового судового стану; кандидатура на судові посади мала служити тим чистим і єдиним джерелом, якому належало годувати все судове відомство» [1, с. 14].

Статті 200-211 Статутів щодо кандидата на посаду судді містили загальнообов'язкові вимоги та обмеження: 1) відсутність істотних фізичних вад; 2) неприпустимість вчинення діянь, що містять ознаки злочину; непорочність у суспільній думці; 3) належність до російського підданства; 4) тільки особи чоловічої статі, які досягли віку 25 років; 4) освітній ценз — вища чи середня освіта, а за її відсутності — наявність стажу не менше трьох років у судовому відомстві; 5) майновий ценз.

За мету запровадження інституту кандидата на судову посаду було визнано підготовку молодих людей до судової служби.

Разом з тим цей інститут не отримав належного нормативного регулювання, у зв'язку з чим розвивався повільно. Тому закон від 24 грудня 1891 р. вніс доповнення та зміни до Судових статутів щодо цього питання. Було встановлено, що кандидатами на судову посаду можуть бути особи, які закінчили курс юридичних наук у вищих навчальних закладах і перебували на службі при окружних судах і судових палатах. Зарахування в кандидати прирівнювалося до зарахування на службу по судовому відомству. Законом передбачався поділ кандидатів на старших і молодших. Звання молодшого здобувалося зарахуванням до розряду кандидатів. Чин старшого кандидата одержували після не менш як півторарічної служби по судовому відомству і після складання необхідного іспиту, про що видавалося посвідчення відповідним судом чи палатою. Старші кандидати мали істотні переваги, оскільки вони за старанну і корисну службу могли одержувати штатний оклад чи одноразову

допомогу. Внесені зміни також офіційно закріпили порядок підготовки кандидатів, проведення з ними занять.

Таким чином, статус кандидатів у судді зазнав суттєвих змін: по-перше, було усунуто так зване «довічне» кандидатство: кандидати, які не склали іспиту протягом двох (у крайньому разі трьох) років, відраховувалися з кандидатів; було вдосконалено систему поділу кандидатів на молодших (учнів-практикантів) і старших (стажистів), які допускалися до виконання судових і прокурорських обов'язків. По-друге, законодавчого визначення набуло питання фінансового забезпечення кандидатів.

Становлення інституту кандидата на посаду судді в *період боротьби за становлення української національної державності (1917-1920 рр.)* відбувалося по-різному. Так, відповідно до Закону «Про умови засудження і порядку обрання суддів Генеральних і апеляційних судів», прийнятого в грудні 1917 р., усі судді обиралися Центральною Радою. На одну посаду судді могли претендувати від 4 до 6 осіб. Закон щодо кандидатів передбачав лише одну вимогу — *мати вищу освіту*, однак допускав обрання на посаду судді й осіб, які її не мають. Кандидати повинні були подавати свої заяви до Секретаріату судових справ, який потім передавав їх до Центральної Ради.

У період Гетьманату відповідно до закону від 8 липня 1918 р. про створення Державного Сенату до кандидатів на посади суддів цієї вищої судової інстанції ставилися високі вимоги: мати вищу юридичну освіту, обіймати не менше 15 років посади судового слідчого, товариша прокурора окружного суду або адвоката, мати відповідний науковий ступінь з юридичних наук. В Україні цього періоду вся влада належала гетьманові, тому було встановлено і відповідний порядок формування корпусу суддів. Міністр юстиції вносив подання щодо кандидата до Ради міністрів, яка здійснювала попередній розгляд кандидатури. Після схвалення Радою міністрів гетьман призначав цього кандидата на посаду судді.

За радянських часів (1917-1991 рр.), після встановлення в Україні радянської влади постало питання про формування професійного суду. З цією метою 7 березня 1920 р. Народним комісаріатом юстиції було прийнято постанову «Про реєстрацію фахівців із судової частини», відповідно до якої всім особам, які належали до членів магістратури і колишнього прошарку присяжної адвокатури, включаючи і тих, які входили до складу службовців у радянських установах, пропонувалося зареєструватися в тижневий строк у Судово - слідчому відділі Народного комісаріату юстиції, 5 червня 1920 р. було видано Декрет Ради народних комісарів «Про використання юристів-практиків», який повідомляв про проведення загальної реєстрації осіб незалежно від віку і статі, які мають вищу юридичну освіту і стаж роботи в судовому, військово-судовому відомствах та адвокатурі.

Таким чином, при створенні системи судів Української РСР діючий уряд усвідомлював необхідність професійного здійснення правосуддя, про що зазначалося в прийнятому 26 жовтня 1920 р. Положенні про народний суд, у ст. 14 якого було закріплено, що постійні народні судді повинні задовольняти таким вимогам:

мати право обирати і бути обраними до Ради робітничих і селянських депутатів. Це право надавалося тільки працездатним громадянам, які досягли 18 років. Винятки становили засуджені, недієздатні та обмежено дієздатні особи, а також особи, які живуть на нетрудовий прибуток, та деякі інші категорії громадян;

мати політичний досвід роботи в пролетарських організаціях партії, професійних союзах, робітничих кооперативах, фабрично-заводських комітетах і радянських установах;

мати теоретичну і практичну підготовку, необхідну для посади радянського судді.

У подальшому зміна характеру і переліку вимог, яким повинна була відповідати особа, висунута кандидатом у народні судді, відбувалася в основному в напрямку зменшення переліку вимог, а отже, залучення до заняття посади судді більш широкого кола осіб. Так, наприклад, на відміну від Положення про народний суд 1920 р., яке передбачало необхідність теоретичної підготовки кандидата на посаду судді, наступні Положення про судоустрій УРСР від 16 грудня 1922 р. і Положення про судоустрій УРСР від 23 жовтня 1925 р. як критерії добору передбачали альтернативу: або не менш ніж дворічний стаж відповідальної політичної роботи в робітничо-селянських громадських, професійних чи партійних організаціях, або два роки стажу практичної роботи в органах радянської юстиції на посадах не нижче народного слідчого.

Наслідком такої кадрової політики стало те, що в органах юстиції більшість осіб, які обіймали відповідальні посади, не мали необхідної теоретичної юридичної підготовки. Серед народних суддів було багато осіб не тільки недостатньо підготовлених, а й випадкових, непридатних для справляння правосуддя.

Однак на початку 1923 р. радянський уряд здійснив спробу підвищення професіоналізму суддів. У Харкові, Києві та Одесі були організовані короткотермінові юридичні курси з підвищення кваліфікації судово-прокурорських працівників. Строк навчання на курсах спочатку становив чотири місяці (три потоки на рік), а в 1924 р. він був збільшений до п'яти місяців — два випуски на рік по 100 осіб. Для навчання на курсах судами направлялися особи, які мали стаж роботи в органах юстиції не менше одного року на посаді, не нижчій народного судді чи народного слідчого [4, с. 89].

Пізніше положення про судоустрій 1929 р. і 1931 р. уже взагалі не передбачали таку вимогу до кандидата на посаду судді як наявність стажу роботи за юридичною спеціальністю.

До обов'язкових умов для народного судді Законом про судоустрій 1938 р. додатково було введено віковий ценз, який у 1960 р. було підвищено з 23 до 25 років. Прийнятий 5 червня 1981 р. Закон УРСР «Про судоустрій в Українській РСР» ніяких новел у питанні переліку та якості вимог, яким повинна відповідати особа, висунута кандидатом у судді, не передбачив.

Починаючи з 1929 р. претендентом на посаду судді міг стати будь-який дієздатний громадянин України (СРСР), який досяг встановленого в Законі віку. Після 1917 р. метою розвитку суспільства було визнано відмирання держави як суспільного устрою, панування комуністичного ладу. Така ідеологія обумовила висування до кандидатів у судді єдиної вимоги — революційної правосвідомості, Такий підхід обумовлювався певними історичними реаліями, необхідністю зміни певних традицій, формуванням нових суспільних відносин, нового світогляду, але, як показав досвід, у свідомості більшості громадян суд аж ніяк не асоціювався з такими поняттями як «справедливість», «незалежність», «професіоналізм». [5, с. 125].

У 1958 році було прийнято «Основи законодавства Союзу РСР і союзних республік про судоустрій в СРСР». 30 червня 1960 року був прийнятий Закон «Про судоустрій Української РСР» яким були розширені повноваження народних судів. У 1981 р. було ухвалено новий Закон «Про судоустрій Української РСР», яким Верховний Суд було наділено правом законодавчої ініціативи.

У той же час, слід зауважити, що в радянській судовій системі існували особи, які фактично виконували функції, подібні для сучасних помічників суддів. Більшість таких функцій виконував суддя-стажист, особа, яка готувалася зайняти посаду судді і мала пройти обов'язкове стажування на посаді судді протягом одного – двох років. Однак, це загалом не вважалось ефективним рішенням, тому що стажери займалися різними видами навчання і тому існувала потреба відповідних змін в організаційній моделі судових органів.

Прийнятий 15 грудня 1992 р. Закон України «Про статус суддів» уперше визначив діяльність судді як професійну і в якості вимоги, що висувається до кандидата, передбачив необхідний освітній ценз — вищу юридичну освіту і певний стаж роботи за юридичною спеціальністю.

Таким чином, вперше в Україні принцип — здійснення судової діяльності на засадах професіоналізму було закріплено Законом України «Про статус суддів» у 1992 році.

Список використаних джерел

1. Возвращение к истокам права [Текст]: Судебные Уставы. О статусе судей // Законность. — 1994. — № 6. — С. 13 – 18.
2. Головачёв А.А. Десять лет реформ 1861-1871. [Текст] - СПб: Типография Ф.С. Сущинского, 1872. – 402 с. С. 148, 149.

3. Кони А.Ф. Отцы и дети судебной реформы. (К пятидесятилетию Судебных Уставов). 1864-1914[Текст]. - М.: Издание Т-ва И.Д. Сытина., 1914. - 354 с.
4. Молдован В. В. Мельник С. М. Судоустрій України: Навч. посібник. – К.: Алерта, 2013. – 280 с.
5. Організація судових та правоохоронних органів [Текст] : підруч. для студ. юрид. спец. вищих навч. закл. /Марочкін І. Є. [та ін.] ; за ред. проф. І. Є. Марочкіна та канд. юрид. наук., доц. Н. В. Сібільової. - Х. : Одісей, 2007. - 527 с.
6. Щербина П.Ф. Судебная реформа 1864 года на Правобережной Украине [Текст]. – Львов: Вища школа, 1974. –190 с.